

Г. В. Жаров, Р. В. Терпиловський

ПОСЕЛЕННЯ ВИШЕНЬКИ 1 НА ДЕСНІ

В результаті охоронних розкопок поселення Вишеньки 1 на Десні досліджені об'єкти київської культури пізньоримського часу та пам'яток кола Сахнівки—Волинцева доби раннього середньовіччя.

Ключові слова: Десна, київська культура, пізньоримський період, пам'ятки кола Сахнівки—Волинцева, ранне середньовіччя.

Археологічні пам'ятки I тис. н. е., періоду завершення етногенезу і початку історії слов'ян, в Подесенні вивчені переважно в районі Чернігова. Разом з тим, вище за течією Десни дослідження подібних старожитностей дещо поступається кількістю отриманих даних. Певною мірою заповнити цю прогалину дозволяють матеріали поселення Вишеньки 1 поблизу с. Вишеньки Вишньківської селищної ради Коропського району Чернігівської області. Протягом польового сезону 2013 р. Лівобережною археологічною експедицією ДП НДЦ «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології НАН України тут були проведені охоронні розкопки в зоні приватної забудови (Терпиловський, Жаров, Жарова 2014).

Поселення розташоване у центральній частині села, на краю високого правого берега Десни (рис. 1). Попередньо розміри поселення можна визначити в межах 2 га. Розкоп 1 знаходиться у південно-східній частині поселення. Після розбирання культурного шару на рівні материка проведена загальна зачистка розкритої ділянки з метою виявлення заглиблених археологічних об'єктів, які були розібрані вручну.

Розкоп мав підквадратну форму, він приблизно орієнтований кутами по сторонам сві-

ту і поділений на квадрати 2×2 м. Нумерація квадратів — арабськими цифрами з північного сходу на південний захід, літерами — з північного заходу на південний схід. Глибини вказані від нульового репера в сантиметрах.

Загальна площа розкопу близько 120 м². Його поверхня має ухил у західному напрямку 0,6 м. Культурний шар у західній частині розкопу стратиграфічно поділяється на: верхній горизонт у вигляді плямистого темно-сірого супіску, насиченого уламками цегли, товщиною близько 0,2—0,4 м; під ним залягає плямистий сіро-коричневий супісок з включеннями обпаленої глини (піщини) потужністю 0,2—0,3 м; передматериковий плямистий супісок має жовто-коричневий колір; материк — світлий супісок (рис. 2, 4). Кілька об'єктів у північно-західній частині розкопу пошкоджені фундаментом будівлі XIX ст. (тут темно-сірий супісок з включеннями цегли доходить до материка) або уходить під північно-західну і північно-східну бровки. В процесі зняття культурного шару трапились окремі фрагменти ліпної кераміки та гончарного посуду, а також залізна скоба і фрагментована глиняна люлька.

При зачистці на рівні материка в межах розкопу виявлено понад 20 давніх господарських ям різної форми та розмірів, низка стовпових ямок і частина будівлі 1 (рис. 4).

Як з'ясувалось, крім окремих знахідок доби бронзи (зокрема, трьох кременевих знарядь) та Київської Русі, основні матеріали можна датувати в межах I тис. н. е. Нижній горизонт, до якого слід віднести будівлю 1, ями 4, 12, 20, 21, 23, належать київській культурі пізньоримського часу, а верхній — до пам'яток кола Сахнівки—Волинцева, про що

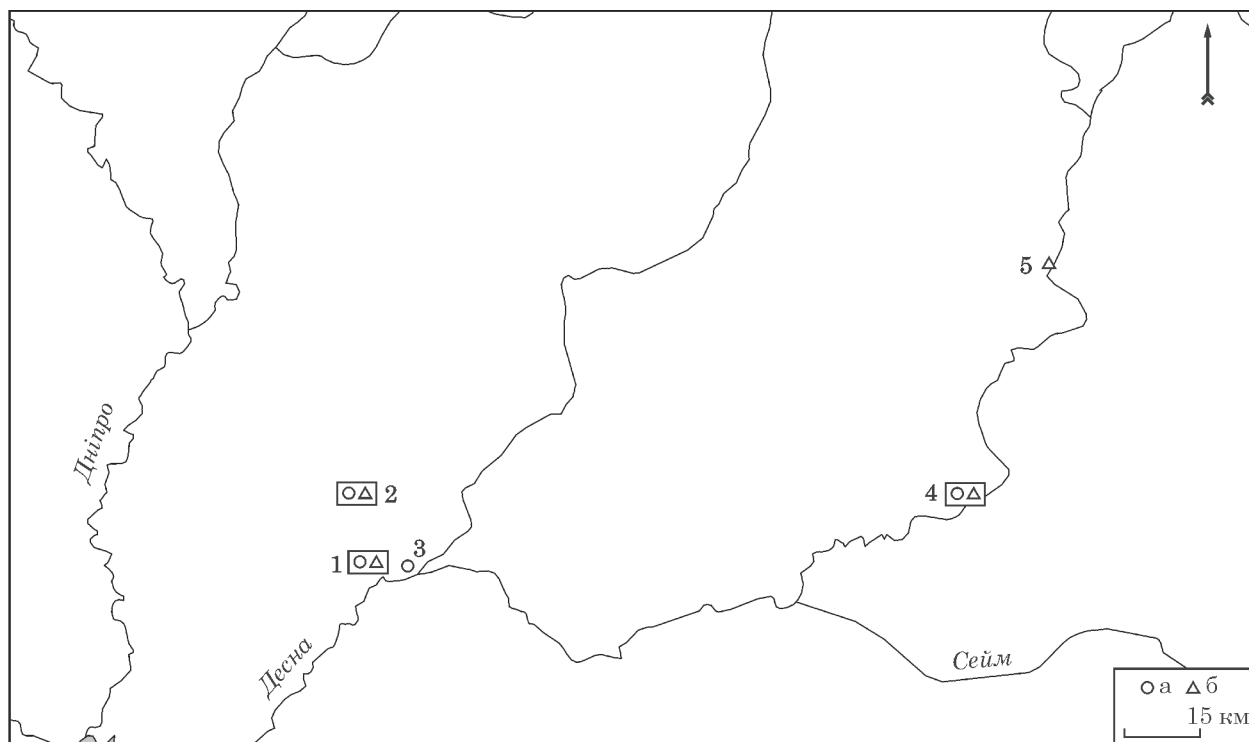

Рис. 1. Розташування пам'яток I тис. н. е., залучені до порівняльного аналізу: 1 — Олександрівка; 2 — Роїще; 3 — Улянівка; 4 — Вишеньки; 5 — Целиків Бугор (а — пам'ятки київської культури; б — пам'ятки кола Сахнівки—Волинцева)

свідчать знахідки фрагментів ліпних опуклобоких горщиків з відігнутими вінцями і скворідок у ямах 6, 17—19, 22.

Інші господарські ями не містили знахідок або містили дрібні невиразні фрагменти ліпного посуду з домішками шамоту, культурно-хронологічну приналежність яких визначити складно. Окремо слід відзначити господарську яму 10, у заповненні якої знайдено фрагмент ліпної стінки з домішками шамоту в керамічному тісті та уламок стінки гончарного горщика черняхівської культури з лінійним орнаментом, а також уламок ручки скляної посудини XVIII—XIX ст. і крем'яний скребок. Очевидно, яма належить новому часу, а кераміка і скребок потрапили до її заповнення з культурного шару.

Крім будівлі та господарських ям в межах розкопу 1 виявлено понад 20 стовпових ямок, безсистемно розкиданих по його площі. Переважно вони мали округлу в плані форму діаметром 0,2—0,5 м і глибиною до 0,5 м від рівня материка (рис. 3, 4). Як і більшість господарських об'єктів, стовпові ямки заповнені темно-сірим супіском з включеннями вугликів. Із заповнення однієї з ямок походить крем'яний нуклеус. Можна припустити, що ямки залишені стовпами, які використовувались в конструкції огорож, наземних споруд і навісів різних періодів, від доби бронзи до середньовіччя і нового часу.

Пропонуємо розгорнутий опис об'єктів, що містили виразний керамічний матеріал.

ГОРИЗОНТ КИЇВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Будівля 1. Кут заглибленої будівлі зафіксований у північному куті розкопу (кв. 1, 2/А) на рівні материка у вигляді плями темно-сірого супіску з включеннями вугілля і піщини (рис. 2). Споруда, очевидно, мала прямокутну форму і була орієнтована кутами по сторонам світу. Стінки котловану практично прямовисні, долівка порівняно рівна. Глибина будівлі від рівня материка близько 0,65 м. Визначена довжина стін котловану на рівні фіксації — 1,8 і 2,4 м.

В межах дослідженої ділянки котловану виявлено три стовпові ями діаметром 0,2—0,4 м і глибиною 0,1—0,2 м від рівня долівки. Більш глибока (0,34 м) стопова яма, зафіксована у бровці кв. 1/А і віддалена на однакову відстань від обох стін, вірогідно, залишена центральним стовпом споруди (рис. 3). Таким чином, можна припустити, що будівля 1 була напівземлянковим житлом квадратної форм з довжиною стін близько 4 м.

Заглиблена частина будівлі заповнена темно-сірим супіском з вкрапленнями вугілля і піщини, на рівні долівки — «натою» плямистого жовто-сірого супіску товщиною до 0,1 м. Вздовж стін — більш потужні завали плямистого ґрунту, іноді зі слідами горілого дерева (рис. 4).

В заповненні будівлі 1 знайдено 35 фрагментів ліпних горщиків з домішками крупного шамоту в керамічній масі, в тому числі

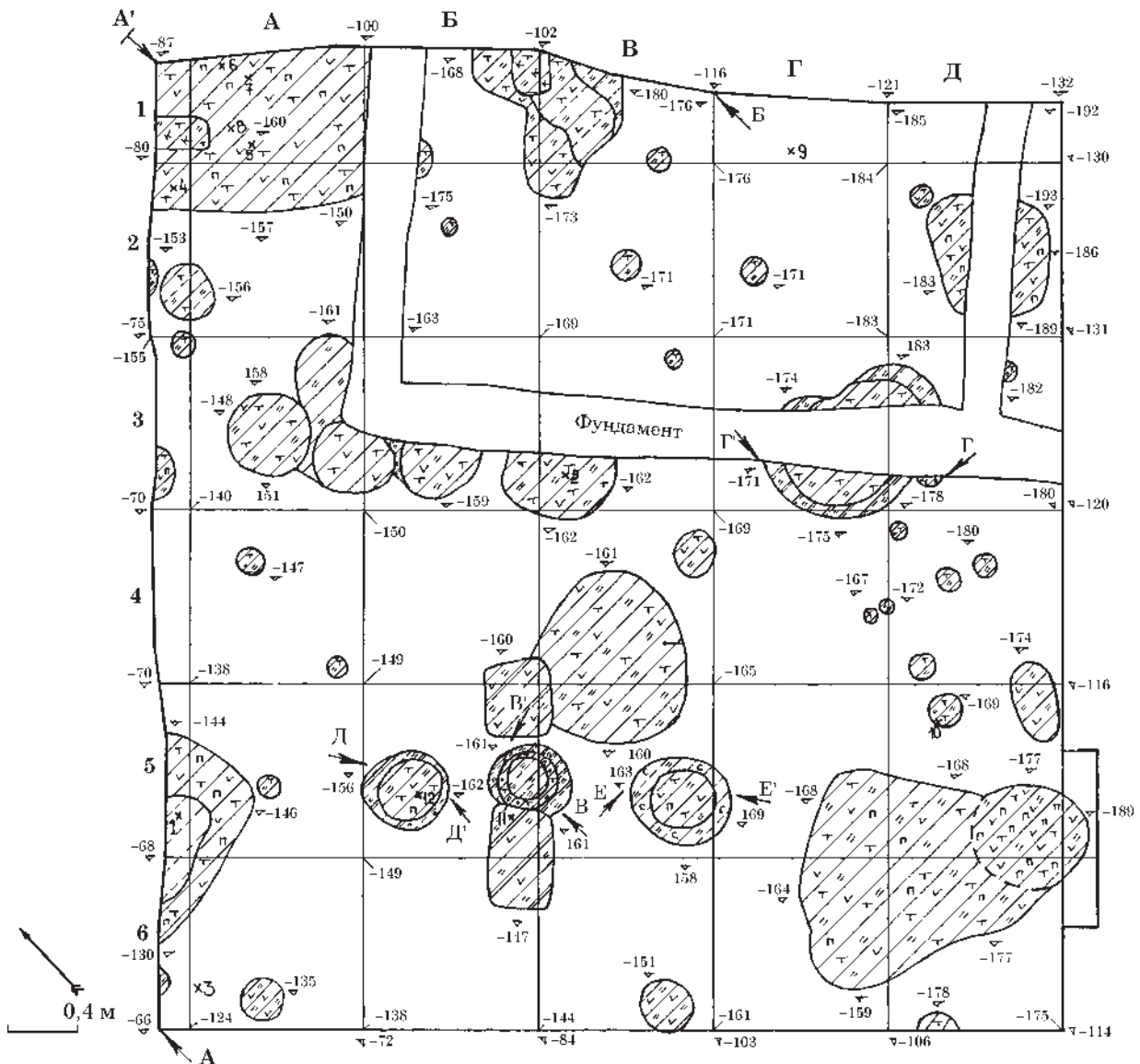

Рис. 2. Поселення Вишеньки 1, план плям розкопу 1. Умовні позначення див. рис. 4

слабопрофільованих вінець, донець та реберчастих бочків (рис. 5: 1—11). Форми, домішки, характер обробки поверхні типові для київської культури III—V ст. На це ж вказують індивідуальні знахідки із заповнення будівлі — п'ять керамічних пряслиць (в тому числі одне фрагментоване) сплюснено-біконічної форми з великим отвором (рис. 5: 13—17), а також кілька уламків імпортованих гончарних посудин: вінця червонолакової античної мисочки і три стінки посудин черняхівської культури.

Яма 4 Розташована у кв. 3/А. Виявлена на рівні материка у вигляді плями напівкруглої форми. Її південна частина зруйнована фундаментом будівлі XIX ст. і ямою 16 (рис. 2, 3). В плані, очевидно, мала округлу чи овальну форму, розміри збереженої частини 0,9 × 0,65 м. Стінки похило переходять до дна на глибині 0,1 м від рівня материка. Заповнена темно-сірим плямистим супіском.

Із заповнення ями походять 27 фрагментів ліпних посудин з домішками крупного шамоту в керамічній масі, в тому числі кілька слабопрофільованих вінець (рис. 6: 1, 2, 5). Два фрагменти гончарної кераміки нового часу (в тому числі уламок ручки), очевидно, потрапили у заповнення з культурного шару.

Яма 12. Розташована у кв. 1, 2/Б, В. Частково уходить під північно-східну бровку. Виявлена на рівні материка у вигляді плями неправильної форми, що звужується у південно-західній частині. Розміри дослідженої ділянки — 1,75 × 1,75 м. Стінки похило переходять до більш чи менш рівного дна на глибині до 0,55 м від рівня материка (рис. 2, 3).

Культурний шар над ямою і врізана у верхній горизонт її заповнення ямка насичені включеннями цегли будівлі XIX ст. Яма 12 заповнена темним плямистим сірим і сіро-жовтим супіском з вкрапленнями вугілля (рис. 4).

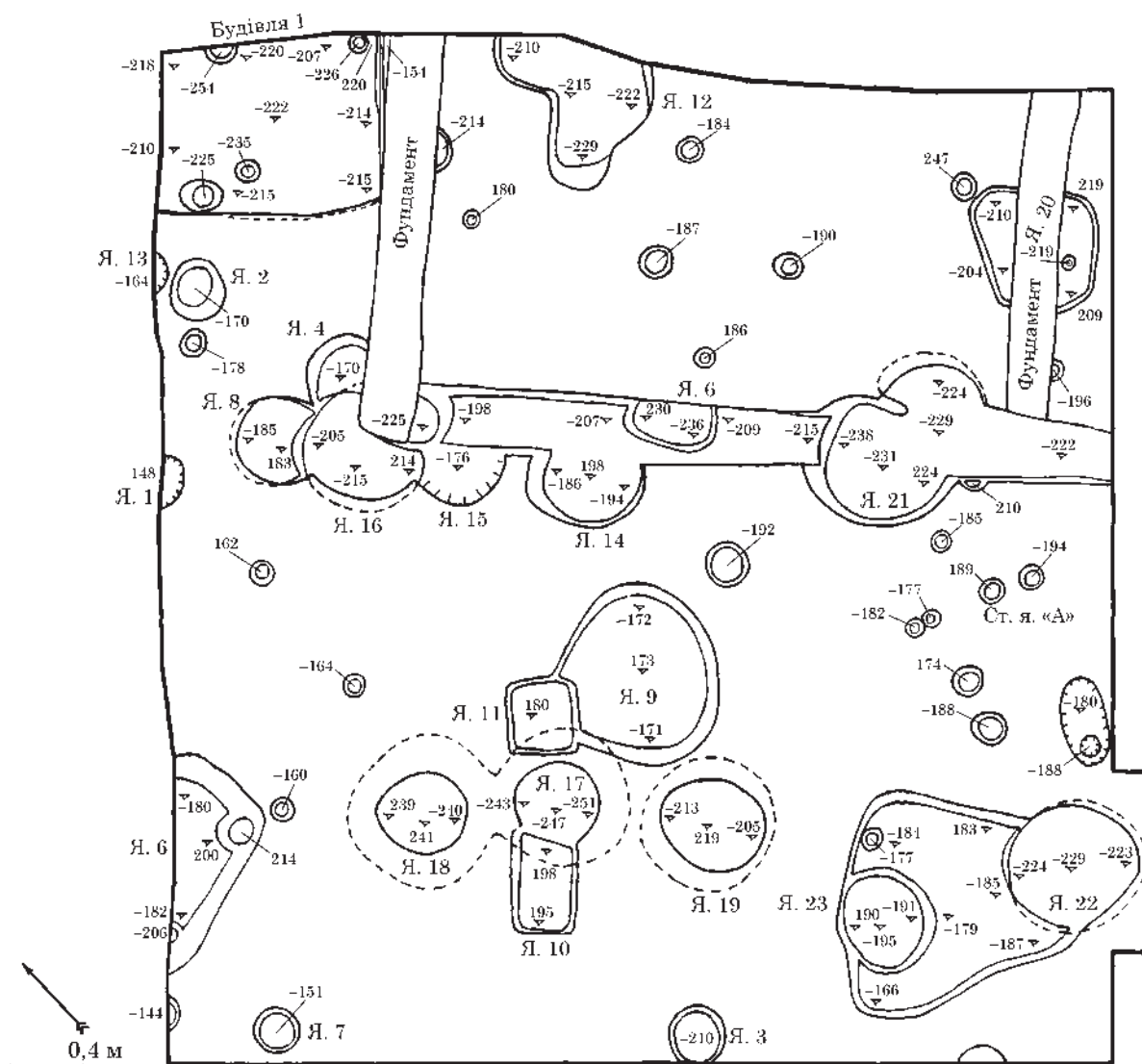

Рис. 3. Поселення Вишеньки 1, план по матеріку розкопу 1. Умовні позначення див. рис. 4

Із заповнення ями походять фрагменти ліпних посудин з домішками крупного шамоту в керамічній масі, в тому числі два вінця і реберчастий бочок горщика (рис. 6: 4, 6).

Яма 20. Розташована в кв. 2/Д. Виявлена на рівні материка у вигляді плями, прорізаної посередині фундаментом будівлі XIX ст. (рис. 2, 3). В плані мала трапецієподібну форму із заокругленими кутами, розміри $1,5 \times 1,45$ м. Стінки майже вертикальні, дно рівне на глибині близько 0,2 м від рівня материка. У південно-східній частині — стовпова ямка діаметром 0,15 м і глибиною 0,1 м. Яма 20 заповнена темно-сірим плямистим супіском з включеннями вугликів і пічини.

Із заповнення ями походять фрагмент слабoproфільованих вінця ліпного горщика з домішками шамоту в керамічній масі (рис. 6: 31) та вінця гончарної посудини доби Київської Русі.

Яма 21. Розташована в кв. 3/Г, Д. Виявлена на рівні материка у вигляді неправильно-округлої плями, прорізаної посередині фун-

даментом будівлі XIX ст. (рис. 2, 3). В плані, очевидно, мала бобоподібну форму, розміри $2,05 \times 1,6$ м. Стінки майже вертикальні, у східній частині — дещо розширяться до дна. Глибина до 0,57 м від рівня материка. Яма заповнена темно-сірим плямистим супіском з включеннями вугілля, вздовж стінок — більш світлим плямистим жовто-сірим ґрунтом (рис. 4).

Із заповнення ями походять виразні фрагменти вінець, денць і стінок ліпних горщиків з домішками крупного шамоту в керамічній масі (рис. 6: 7, 8), а також денце гончарної посудини нового часу, що, очевидно, потрапило до заповнення з культурного шару.

Яма 23. Розташована в кв. 5, 6Г, Д. Виявлена на рівні материка у вигляді великої плями підтрикутної форми, у південно-східну частину якого впущена описана вище яма 22 (рис. 2, 3). Власне, яма 23 в плані мала овальну форму, розміри $1,2 \times 1,05$ м. Стінки трохи звужуються до рівного дна. Глибина до 0,3 м від рівня материка. Загальні розміри заглиб-

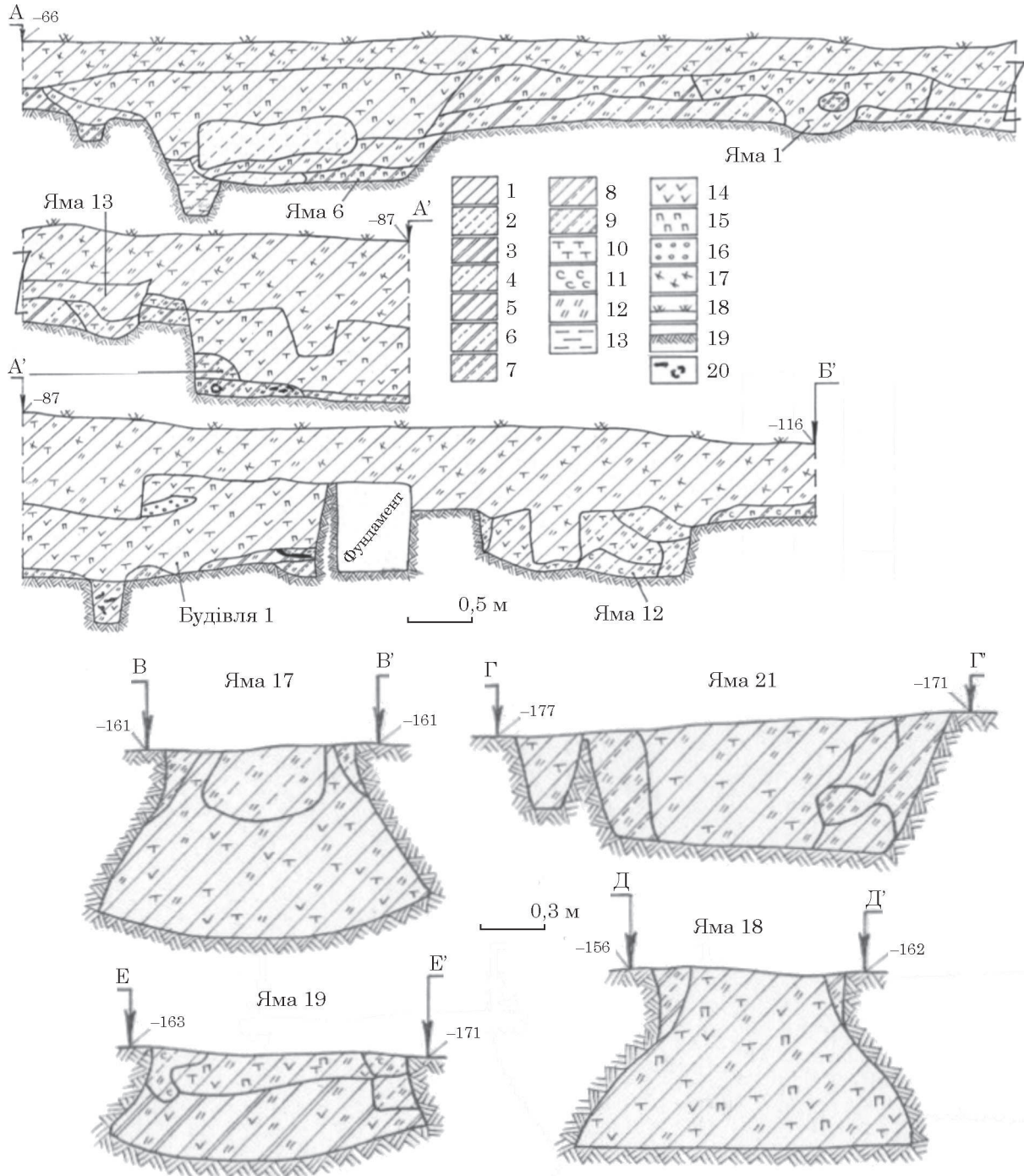

Рис. 4. Поселення Вишеньки 1, стратиграфія розкопу 1, будівлі 1 і ям 1, 6, 12, 13, 17—19, 21. Умовні позначення: 1 — сірий супісок; 2 — жовтий супісок; 3 — коричневий супісок; 4 — сіро-жовтий супісок; 5 — сіро-коричневий супісок; 6 — жовто-коричневий супісок; 7 — жовто-сірий супісок; 8 — коричнево-сірий супісок; 9 — коричнево-жовтий супісок; 10 — темний; 11 — світлий; 12 — плямистий; 13 — шаруватий; 14 — вуглики; 15 — піщина; 16 — попіл; 17 — бита цегла; 18 — дернина; 19 — материк; 20 — горіле дерево

лення (0,1—0,15 м від рівня материка), в контури якого входять ями 22 і 23 — 3,4 × 1,7 м. В 0,3 м на північний схід від краю ями 23 і поблизу краю заглиблення — стовпова ямка діаметром 0,25 м і глибиною 0,07 м. Заглиблення, як і яма 23, заповнене темно-сірим плямистим супіском з включеннями вугликів і піщини.

Із заповнення ями походять виразні фрагменти вінець і стінок ліпних горщиків з до-

мішками крупного шамоту в керамічній масі, а також стінка гончарної посудини черняхівської культури (рис. 6: 9, 10)

Таким чином, описані вище об'єкти і знахідки з них досить характерні для київської культури Подесення пізньоримського часу. Для неї, зокрема, типові житла-напівземлянки квадратної в плані форми з центральним опорним стовпом і відкритим

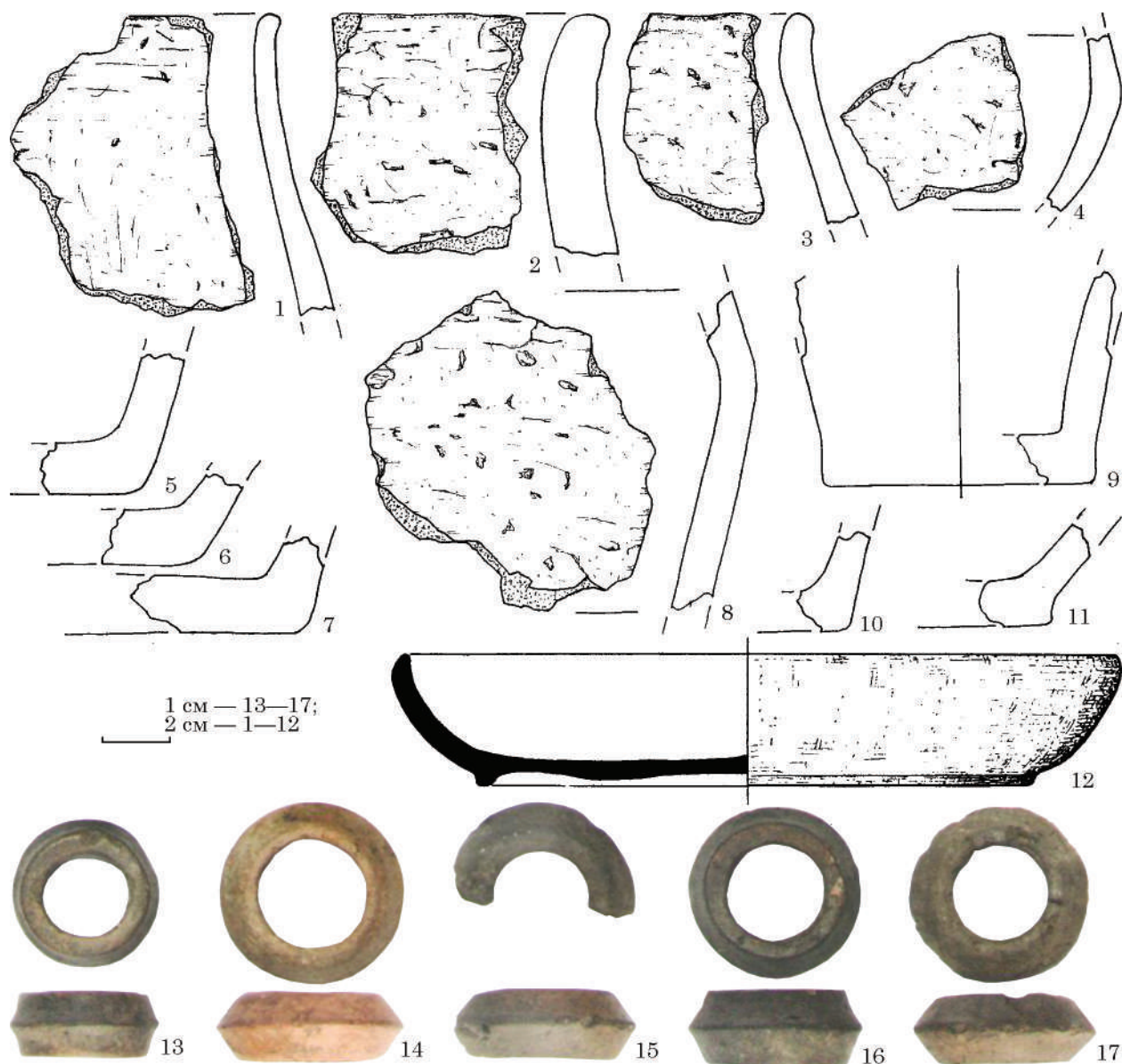

Рис. 5. Поселення Вишеньки 1, знахідки з будівлі 1: 1—11 — ліпна кераміка; 12 — реконструкція червонолакової миски (за С. В. Діденком); 13—17 — керамічні пряслиця

вогнищем, подібні до будівлі частково дослідженій у Вишеньках. Керамічний комплекс представлений переважно горщиками слабопрофільованих та реберчастих форм з слабо виділеними чи взагалі невиділеними вінцями. Вони переважно виготовлені з глиняного тіста з домішками крупного шамоту, внаслідок чого їхня поверхня доволі часто горбкувата (Терпиловський 1984; с. 19—23; 2004, с. 40—42; Терпиловський, Абашина 1992, с. 44—53). Подібна кераміка походить з будівлі 1 та описаних вище ям. Втім, посуд досить фрагментований, тому розраховувати співвідношення окремих типів горщиків неможливо. Типові для деснянських пізньокіївських пам'яток й глиняні сплюснено-біконічні пряслиця з особливо великим отвором. Такі знахідки, зокрема, трапились на поселенні Улянівка поблизу Чернігова

(рис. 1; Терпиловський 1984, рис. 9: 1, 2, 7, 8; 10: 7—18). Можна припустити, що такі відносно легкі пряслиця виконували певною мірою символічну роль і, очевидно, надівалися на масивні веретена.

Для деяких пам'яток київської культури басейну Десни характерні імпортовані речі черняхівської культури, насамперед посуд, виготовлений на гончарному крузі (Терпиловський 1984; с. 24—25, 40—41; 2004, с. 43—44; Терпиловський, Абашина 1992, с. 71—75, 82). Поодинокі фрагменти такої кераміки знайдені у Вишеньках в культурному шарі, будівлі 1 і ямі 23. Крім типової черняхівської гончарної кераміки слід зазначити унікальну для Подесення знахідку уламка посудини античного походження у заповненій будівлі 1. За визначенням завідувача сектора археології раннього заліза Національного

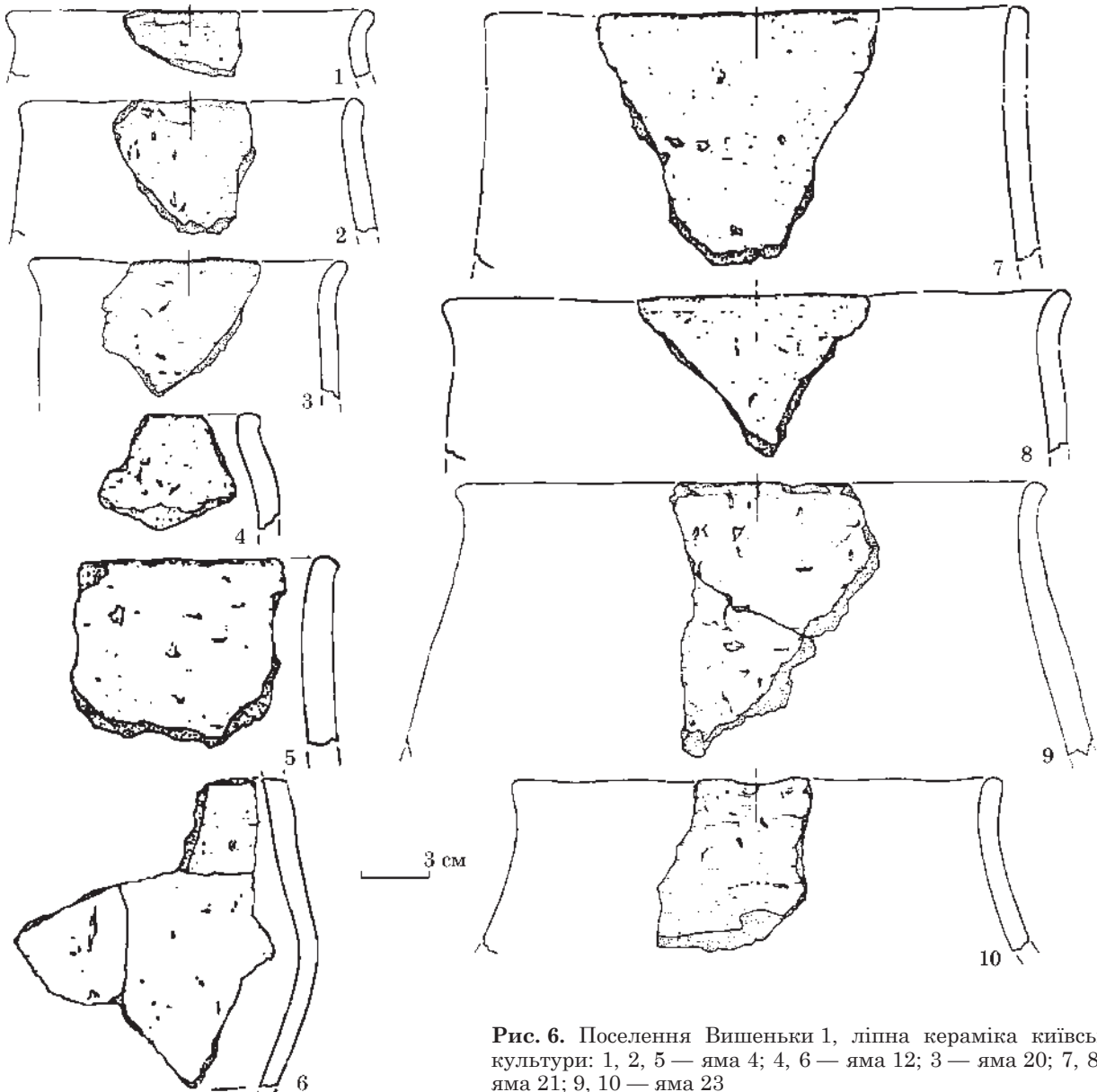

Рис. 6. Поселення Вишеньки 1, ліпна кераміка київської культури: 1, 2, 5 — яма 4; 4, 6 — яма 12; 3 — яма 20; 7, 8 — яма 21; 9, 10 — яма 23

музею історії України, к. і. н. С. В. Діденка, це фрагмент перепаленого червонолакового блюда з широким дном на низькому кільцевому піддоні, що належить до групи Pontic Red Slip Ware, форма 1 за К. Домжальським (рис. 4: 11; Arsen'eva, Domzalski 2002, p. 425, 426). З'являючись у другій чверті IV ст., такі посудини стають однією з найбільш популярних форм червонолакової кераміки у Північному Причорномор'ї, а пік їхнього поширення припадає на середину — другу половину IV ст. (Айбабін 1990, с. 16; Храпунов 2002, с. 58; Юрочкин, Труфанов 2007, с. 366—370; рис. 5: 11, 12; Крапивина, Домжальський 2008, с. 79; Діденко 2009, с. 64—66; Діденко 2018, с. 8, 11—12; Иванова 2009, с. 29—34; Arsen'eva, Domzalski 2002, с. 425, 426; Magomedov, Didenko 2012, с. 175; Ораїт 2004, р. 75). Виразні фрагменти таких мисок походять також з низки черняхівських пам'яток

Північно-Західного Причорномор'я, зокрема, з поселення Кам'янка-Анчекрак (Магомедов 1991, с. 17, рис. 19: 8, 9).

Знахідки фрагментів гончарної кераміки черняхівської культури та античної посудини, очевидно, свідчать, що відповідні матеріали належать до заключної фази київської культури Подесення, яка в цілому визначається в межах другої половини IV — першої половини V ст. н. е. (Терпиловський 2004, с. 44; Терпиловський, Абашина 1992, с. 82—83). Втім, враховуючи запропоновану вище С. В. Діденком дату поширення червонолакових мисок, час існування горизонту київської культури поселення Вишеньки 1, скоріш за все, можна обмежити гунським часом — кінцем IV — початком V ст.

Зазначимо, що біля Вишеньок відомо ще кілька пам'яток другої — третьої чверті I тис. н. е. Зокрема, експедицією Ленінградського

відділення Інституту археології АН СРСР на чолі з П. М. Третяковим у 1967 р. поблизу даного села зафіксовано два селища — на північній та на південній околиці села. На першому з них в ур. Провалля біля вустя пересохлого струмка проведені розкопки: на площі 125 м² досліджено 14 господарських ям (Третяков 1974, с. 113, 116—118), що містили ліпну кераміку та пряслице київського типу.

Таким чином, в районі Вишеньок розташовано принаймні три поселення київської культури (у центрі, а також на північній та південній окраїні сучасного села), що утворюють своєрідне «гніздо» пам'яток. Разом з цим, існування подібних «гнізд» не обов'язково пов'язане з групою споріднених громад. На думку Є. О. Горюнова, такі скупчення, які ми сприймаємо як «гнізда», могли виникати внаслідок застосування методів екстенсивного землеробства. Через деякий час після падіння родючості ґрунтів внаслідок їхньої експлуатації мешканці поселення змушені були переселятись на інше місце, неподалік від попереднього (Горюнов 1981, с. 12—15).

ГОРИЗОНТ КОЛА САХНІВКИ—ВОЛИНЦЕВА

Яма 6. Розташована в кв. 5, 6/А. Частково уходить під північно-західну бровку. Виявлена на рівні материка у вигляді плями підтрикутної форми. В плані, очевидно, мала прямокутну чи овальну форму, розміри дослідженої частини — 2,4 × 0,95 м. Стінки похило переходять до більш чи менш рівного дна на глибині до 0,55 м від рівня материка (рис. 2, 3).

Культурний нар над ямою та верхній горизонт її заповнення (темно-сірий супісок) насичені включеннями вугликів та піщини. Нижче ґрунт стає плямистим. На межі між цими шарами та на дні — лінзи жовтого материкового супіску. На дні також простежується шар жовто-сірого супіску з вкрапленнями піщини. У південно-західній частині ями 6 виявлена стовпова ямка глибиною близько 0,25 м від рівня дна, заповнена сірим шаруватим супіском (рис. 4). Ще одна овальна стовпова ямка глибиною близько 0,15 м — у південній частині ями 6.

Із заповнення ями походять кілька фрагментів ліпних посудин з домішками шамоту в керамічній масі, в тому числі вінця з пальцевими та нігтьовими вдавленнями по краю, а також глиняне пряслице округлої форми (рис. 7: 15).

Яма 17. Розташована в кв. 5/Б, В. Виявлена на рівні материка у вигляді округлої плями, південно-західна частина якої прорізана описаною вище ямою 10. На рівні фіксації мала неправильно-округлу форму діаметром

близько 0,95 м, діаметр дна близько 1,5 м. Стінки сильно розширені до мископодібного дна на глибині до 0,9 м від рівня материка (рис. 2, 3). Заповнена темно-сірим плямистим супіском з вкрапленнями вугілля. Вдоль стінок у верхній частині — включення більш світлого ґрунту (рис. 4).

Із заповнення ями походять фрагменти ліпних посудин з домішками шамоту в керамічній масі, в тому числі уламки вінець і донець, а також уламок глиняного грузила чи валька (рис. 7: 3—6).

Яма 18. Розташована в кв. 5/Б. Виявлена на рівні материка у вигляді округлої плями (рис. 2, 3). На рівні фіксації мала неправильно-округлу форму діаметром близько 0,9 м, діаметр дна близько 1,6 м. Стінки сильно розширені до рівного дна на глибині до 0,82 м від рівня материка. Заповнена темно-сірим плямистим супіском з вкрапленнями вугликів і піщини. Вдоль стінок у верхній частині — включення більш світлого ґрунту (рис. 4).

Із заповнення ями походять виразні фрагменти ліпних посудин з домішками шамоту в керамічній масі, в тому числі уламки вінець і сковорідок з орнаментом у вигляді вдавлень і «гусенчки» по краю (рис. 7: 9—14). До того самого періоду, очевидно, належить і глиняне пряслице сплющено-округлої форми (рис. 7: 16).

Яма 19. Розташована в кв. 5/В, Г. Виявлена на рівні материка у вигляді округлої плями (рис. 2, 3). На рівні фіксації мала овальну форму розміром близько 1,2 × 1 м, діаметр дна близько 1,4 м. Стінки розширені до мископодібного дна на глибині до 0,6 м від рівня материка. Заповнена в верхній частині темно-сірим ґрунтом з пічиною та вугликами, в нижній — сіро-коричневим плямистим супіском з вкрапленнями вугликів. Вдоль стінок у верхній частині — включення більш світлого ґрунту (рис. 4).

Із заповнення ями походять фрагменти ліпних посудин з домішками шамоту в керамічній масі, в тому числі уламки вінець з орнаментом у вигляді вдавлень і «гусенички» по краю та донець (рис. 7: 7, 8, 17, 18).

Яма 22. Розташована в кв. 5, 6/Д та у прирізці до нього. Виявлена на рівні материка у вигляді округлої плями (рис. 2, 3). В плані мала неправильно-округлу форму діаметром близько 1,4 м. Стінки дещо розширені до рівного дна. Глибина до 0,6 м від рівня материка. Яма заповнена темно-сірим плямистим супіском з включеннями вугликів та піщини.

Із заповнення ями походять виразні фрагменти ліпних посудин з домішками шамоту в керамічній масі, в тому числі два вінця з вдавленнями по краю і неорнаменоване (рис. 7: 1, 2). Два уламки стінок гончарних посудин нового часу, очевидно, потрапили в заповнення з культурного шару.

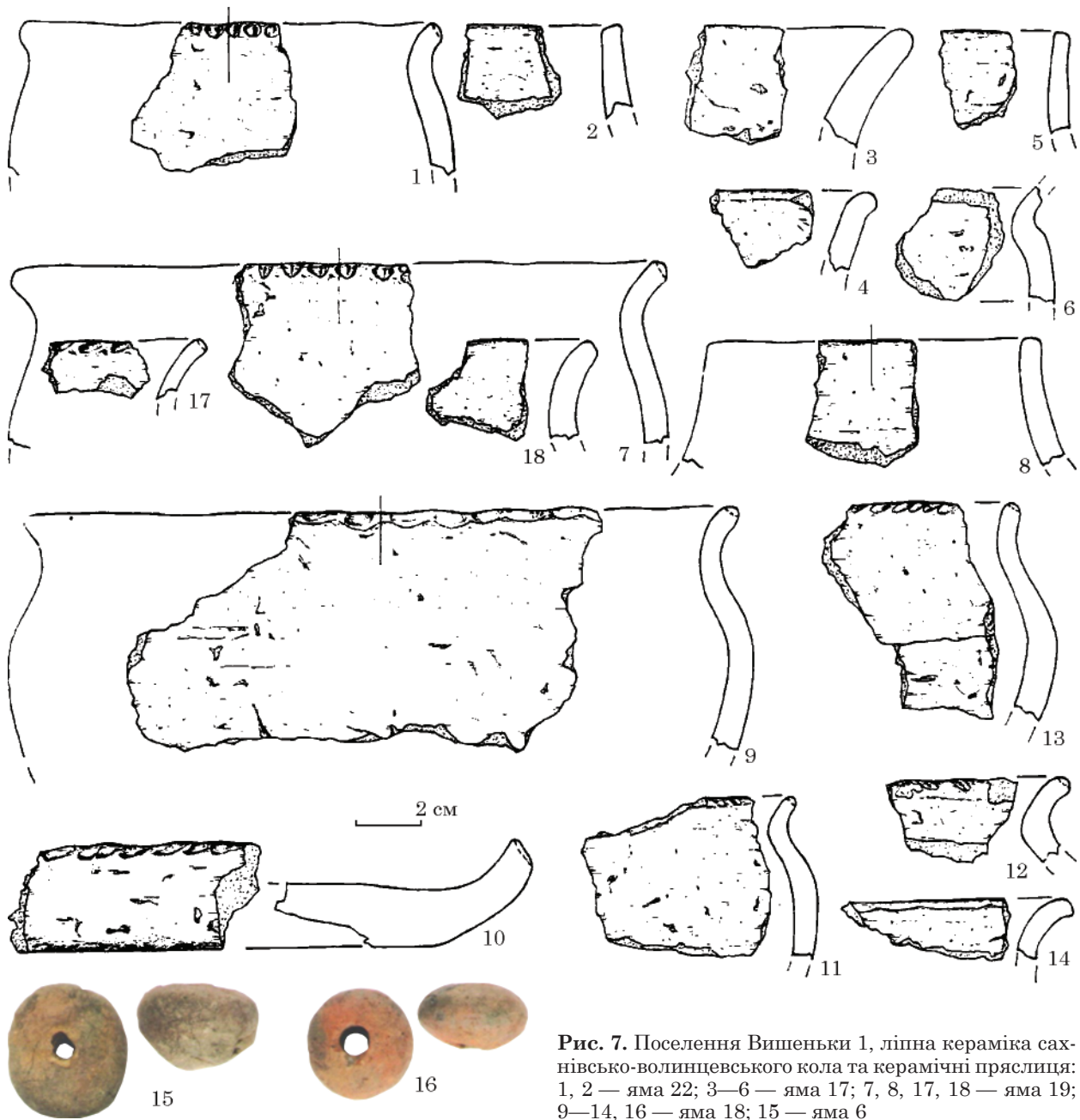

Рис. 7. Поселення Вишеньки 1, ліпна кераміка сахнівсько-волинцевського кола та керамічні пряслиця: 1, 2 — яма 22; 3–6 — яма 17; 7, 8, 17, 18 — яма 19; 9–14, 16 — яма 18; 15 — яма 6

Отже, до верхнього горизонту поселення Вишеньки 1 можна віднести своєрідні «дзвоноподібні» господарські ями, що розширюються до дна, і знайдені в них фрагменти ліпних посудин з домішками шамоту в керамічній масі: опуклобоких горщиків з відігнутими вінцями, звичайно орнаментованими вдавленнями чи «гусеничкою» по краю і сковорідок, вінця яких прикрашені в тій же манері. До того ж періоду належать і два глиняні пряслиця сплющено-округлої форми, а також уламки глиняних яйцеподібних блоків (вальків), що використовувались при спорудженні склепіння глинобитних печей.

Подібні матеріали в цілому характерні для пам'яток кола Сахнівки—Волинцева.

Слід зазначити, що ліпний посуд з пам'яток типу Сахнівки практично не відрізняється від значної частини ліпної кераміки волинцевської культури, тому діагностичною ознакою звичайно виступає гончарна кераміка того чи іншого типу, яка часто трапляється в комплексах разом з ліпною (Петрашенко 1992, с. 74). В сахнівських пам'ятках іноді присутній гончарний посуд пастирського типу — горщики з кулястим чи яйцеподібним тулубом і відігнутими короткими вінцями (Володарець-Урбанович 2010, с. 148—150). Пам'ятки волинцевської культури, що датуються трохи пізнішим часом, ніж сахнівські, містять так звані «горщики волинцевського типу» з високими вертикальними вінцями (Юренко 1985, с. 119—120).

Нагадаємо, що в басейні Десни поблизу Чернігова досліджені два поселення, Роїще й Олександрівка 1 (рис. 1), житла і господарські ями верхнього горизонту яких містилися, як зазначалось в публікаціях, матеріали сахнівсько-волинцевського кола (Терпиловський 1990, с. 60—64; Терпиловський, Шекун 1996, с. 39—42; 2004, с. 233—236). Однак, в обох випадках разом з ліпною керамікою знайдено виразні фрагменти пастирського гончарного посуду (у Роїщі — вінця, а у Олександрівці 1 — розвал цілого горщика; Терпиловський 1990, с. 61—63; Терпиловський, Шекун 1996, с. 40—41, рис. 52: 8). Отже, ці матеріали скоріш слід віднести до пам'яток типу Сахнівки, ніж Волинцева. В будь-якому разі, хронологію даного горизонту можна визначити в межах кінця VII — VIII ст.

Варто зазначити, що вище за течією Десни відоме ще одне поселення з матеріалами типу Сахнівки (рис. 1). На селищі Целиков Бугор Є. О. Горюновим у 1969 р. досліджені два житла з пічками-кам'янками в одному з кутів, що містили як ліпну кераміку, так і фрагменти пастирського гончарного посуду (Горюнов 1972).

Утім, у поселенні Вишеньки 1 господарськими даного горизонту містили виключно ліпний посуд, отже важко зробити остаточний висновок щодо його культурно-хронологічної приналежності. Разом з тим, можна зазначити, що вінця посудин з Роїща й Олександрівки 1, як правило, не орнаментовані, хоча вдавнення по вінцях досить поширене на пам'ятках типу Сахнівки (Приходнюк 1976, с. 115—117). Посудини з Вишеньок прикрашені не лише вдавненнями, але й іноді «гусеничною». Такий орнаментальний прийом з'являється у волинцевській культурі і надалі поширюється у роменській (Юренко 1985, с. 119—120; Петрашенко 1992, с. 30—32; Сухобоков, Юренко 1997, с. 163—166).

Таким чином, досить незначний обсяг проведених археологічних досліджень і, відповідно, невелика кількість отриманого матеріалу не дозволяють однозначно визначити — маємо ми справу з пам'яткою типу Сахнівки чи з поселенням волинцевської культури? Сподіваємось, що подальші дослідження даного поселення допоможуть знайти відповідь на це питання.

Отже, у результаті охоронних розкопок, проведених у Вишеньках 1, отримано цікавий археологічний матеріал, дещо подібний до ситуації в районі Чернігова на поселеннях Роїще й Олександрівка 1. Втім, в останніх між горизонтами київської культури і сахнівсько-волинцевського кола присутні комплекси колошинської культури V—VII ст. (Терпиловський, Шекун 1996, с. 35—38; 2004, с. 231—233), поки що не виявлені на поселенні Вишеньки 1 або в його околицях.

ЛІТЕРАТУРА

- Айбабин, А. И. 1990. Хронология могильников Крыма позднепермского и раннесредневекового времени. *Материалы по археологии и этнографии Таврики*, I, с. 4-241.
- Володарець-Урбанович, Я. В. 2010. Пастирський гончарний посуд на слов'янських пам'ятках. *Археологія і давня історія України*, 4, с. 147-152.
- Горюнов, Е. А. 1972. Селище Целиков Бугор на Средней Десне. *Краткие сообщения Института археологии*, 129, с. 42-46.
- Горюнов, Е. А. 1981. *Ранние этапы истории славян Днепровского Левобережья*. Ленинград: Наука.
- Диденко, С. В. 2009. Сосуды группы Pontic Red Slip Ware в черняховской культуре. В: Любичев, М. В. (ред.). *Ostrogotica. Археология Центральной и Восточной Европы позднепермского времени и Эпохи Великого переселения народов*. Харьков, с. 64-71.
- Діденко, С. В. 2018. *Античний керамічний імпорт у черняхівській культурі на території України*. Автореферат дисертації к. і. н. ІА НАН України.
- Иванова, О. С. 2009. Краснолаковая керамика из раскопок могильника в балке Алмалык-дере (Мангут). *Материалы по археологии и этнографии Таврики*, XV, с. 26-88.
- Крапивина, В. В., Домжальский, К. 2008. Позднеантичная Ольвия в свете находок краснолаковой керамики. *Боспорский феномен: Боспор и Северное Причерноморье в античную эпоху: материалы юбилейного международного круглого стола, посвященного 10-летию конференции*, с. 73-81.
- Магомедов, Б. В. 1991. *Каменка-Анчекрак. Поселение черняховской культуры*. Киев: Наукова думка.
- Петрашенко, В. О. 1992. *Слов'янська кераміка VIII—IX ст. Правобережжя Середнього Подніпров'я*. Київ: Наукова думка.
- Приходнюк, О. М. 1976. Ранньосередньовічне слов'янське поселення на р. Рось. В: Довженок, В. І. (ред.). *Дослідження з слов'яно-руської археології*. Київ: Наукова думка, с. 101-119.
- Сухобоков, О. В., Юренко, С. П. 1997. Орнаментация волинцевско-роменского керамического посуды. В: Баран, В. Д. (ред.). *Проблеми походження та історичного розвитку слов'ян. Збірник наукових статей, присвячених 100-річчю з дня народження В. П. Петрава*. Київ; Львів: РАС, с. 161-175.
- Терпиловський, Р. В. 1984. *Ранние славяне Подесенья III—V вв.* Киев: Наукова думка.
- Терпиловський, Р. В. 1990. Поселение I тыс. н. э. у с. Роище на Черниговщине. В: Русанова, И. П. (ред.). *Раннеславянский мир. Материалы и исследования*. Москва: ИА АН СССР, с. 45-74.
- Терпиловський, Р. В. 2004. *Славяне Поднепров'я в первой половине I тыс. н. э.* Monumenta Studia Gothica, III. Lublin: UMCS.
- Терпиловський, Р. В., Абашина, Н. С. 1992. *Пам'ятники киевской культуры. Свод археологических источников*. Киев: Наукова думка.
- Терпиловський, Р. В., Жаров, Г. В., Жарова, Т. Н. 2014. *Отчет об охранных археологических раскопках поселения Вишеньки 1 у с. Вишеньки (Коропский район Черниговской области) в 2013 году*. НА ІА НАН України, ф. 64, 2013/136.
- Терпиловський, Р. В., Шекун, О. В. 1996. *Олександрівка 1 — багатощарове слов'янське поселення біля Чернігова*. Чернівці: Сіверянська думка.

Терпиловський, Р. В., Шекун, О. В. 2004. Нови дослідження ранньослов'янського поселення Олександрівка 1. В: Козак, Д. Н. (ред.). *Археологія давніх слов'ян. Дослідження і матеріали*. Київ: Корвін пресс, с. 215-238.

Третьяков, П. Н. 1974. Древности второй и третьей четвертей I тыс. н. э. в Верхнем и Среднем Подесенье. В: Третьяков, П. Н. (ред.). *Раннесредневековые восточнославянские древности*. Ленинград: Наука, с. 40-118.

Храпунов, И. Н. 2002. *Могильник Дружное (III—IV вв. н. э.)*. Monumenta Studia Gothica, II. Lublin: UMCS.

Юренко, С. П. 1985. Волынцевская культура. В: Баран, В. Д. (ред.). *Этнокультурная карта территории Украинской ССР в I тыс. н. э.* Киев: Наукова думка, с. 116-125.

Юрочкин, В. Ю., Труфанов, А. А. 2007. Хронология могильников Центрального и Юго-Западного Крыма 3—4 вв. н. э. В: Зайцев, Ю. П., Моргвинцева, В. И. (ред.). *Древняя Таврика*. Симферополь: Универсум, с. 359-382.

Arsen'eva, T. M., Domzalski, K. 2002. Late Roman red slip pottery from Tanais. *Eurasia antique*, 8, p. 415-491.

Magomedov, B., Didenko, S. 2012. Red Slip Ware in Chernyakhov culture. In: Tsetskhladze, G. R. (ed.). *The Black Sea, Paphlagonia, Pontus and Phrygia in Antiquity. Aspects of archaeology and ancient history*. British Archaeological Reports, International Series, 2432. Oxford, p. 171-190.

Opař, A. 2004. *Local and imported ceramics in Roman province of Scythia (4th—6th centuries AD). Aspects of economic life in the Province of Scythia*. British Archaeological Reports, International Series, 1274. Oxford.

REFERENCES

Aibabin, A. I. 1990. Khronologiiia mogilnikov Kryma pozdnerimskogo i rannesrednevekovogo vremeni. *Materialy po arkheologii i etnografii Tavriki*, I, s. 4-241.

Volodarets-Urbanovych, Ya. V. 2010. Pastyrskiy honcharniy posud na slov'ianskykh pam'iatkakh. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 4, s. 147-152.

Goriunov, E. A. 1972. Selishche Teelikov Bugor na Srednei Desne. *Kratkie soobshcheniia Instituta arkheologii*, 129, s. 42-46.

Goriunov, E. A. 1981. *Rannie etapy istorii slavian Dneprovskogo Levoberezhia*. Leningrad: Nauka.

Didenko, S. V. 2009. Sosudy gruppy Pontic Red Slip Ware v cherniakhovskoi kulture. In: Liubichev, M. V. (ed.). *Ostrogotica. Arkheologiia Tsentralnoi i Vostochnoi Evropy pozdnerimskogo vremeni i Epokhi Velikogo pereseleniia narodov*. Kharkov, s. 64-71.

Didenko, S. V. 2018. *Antychnyi keramichniy import u cherniakhivskii kulturi na terytorii Ukrainy*. Avtoreferat dysertatsii k. i. n. IA NAN Ukrainy.

Ivanova, O. S. 2009. Krasnolakovaia keramika iz raskopok mogilnika v balke Almalyk-dere (Mangup). *Materialy po arkheologii i etnografii Tavriki*, XV, s. 26-88.

Krapivina, V. V., Domzhalskii, K. 2008. Pozdneantichnaia Olviia v svete nakhodok krasnolakovoi keramiki. *Bosporskii fenomen: Bospor i Severnoe Prichernomorie v antichnuii epokhu: materialy iubileinogo mezhdunarodnogo kruglogo stola, posviashchennogo 10-letiiu konferentsii*, s. 73-81.

Magomedov, B. V. 1991. *Kamenka-Anchekrak. Poselenie cherniakhovskoi kultury*. Kiev: Naukova dumka.

Petrashenko, V. O. 1992. *Slov'ianska keramika VIII—IX st. Pravoberezhzhia Serednoho Podniprov'ia*. Kyiv: Naukova dumka.

Prykhodniuk, O. M. 1976. Rannoserednovichne slov'ianske poselennia na r. Ros. In: Dovzhenok, V. I. (ed.). *Doslidzhennia*

z slov'iano-ruskoj arkheolohii. Kyiv: Naukova dumka, s. 101-119.

Sukhobokov, O. V., Yurenko, S. P. 1997. Ornamentatsiia volyntsevsko-romenskoho keramichnoho posudu. In: Baran, V. D. (ed.). *Problemy pokhodzhennia ta istorichnoho rozvytku slov'ian. Zbirnyk naukovykh statei, prysviachenykh 100-richchiiu z dnia narodzhennia V. P. Petrova*. Kyiv; Lviv: RAS, s. 161-175.

Terpilovskii, R. V. 1984. *Rannie slaviane Podesenia III—V vv.* Kiev: Naukova dumka.

Terpilovskii, R. V. 1990. Poselenie I tys. n. e. u s. Roishche na Chernigovshchine. In: Rusanova, I. P. (ed.). *Ranneslavianskii mir. Materialy i issledovaniia*. Moskva: IA AN SSSR, s. 45-74.

Terpilovskii, R. V. 2004. *Slaviane Podneprov'ia v pervoi polovine I tys. n. e.* Monumenta Studia Gothica, III. Lublin: UMCS.

Terpilovskii, R. V., Abashina, N. S. 1992. *Pamiatniki kievskoi kultury. Svod arkheologicheskikh istochnikov*. Kiev: Naukova dumka.

Terpilovskii, R. V., Zharov, G. V., Zharova, T. N. 2014. *Otchet ob okhrannykh arkheologicheskikh raskopkakh poseleniia Vishenki 1 u s. Vishenki (Koropskii raion Chernigovskoi oblasti) v 2013 godu*. NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 2013/136.

Terpylovskiy, R. V., Shekun, O. V. 1996. *Oleksandrivka 1 — bahatosharove slov'ianske poselennia bilia Chernihova*. Chernihiv: Siverianska dumka.

Terpylovskiy, R. V., Shekun, O. V. 2004. Novi doslidzhennia rannosl'ov'ianskoho poselennia Oleksandrivka 1. In: Kozak, D. N. (ed.). *Arkheolohiia davnikh slov'ian. Doslidzhennia i materialy*. Kyiv: Korvin press, s. 215-238.

Tretiakov, P. N. 1974. Drevnosti vtoroi i tretiei chetvertei I tys. n. e. v Verkhnem i Srednem Podesene. In: Tretiakov, P. N. (ed.). *Rannesrednevekovye vostochnoslavianskie drevnosti*. Leningrad: Nauka, s. 40-118.

Khrapunov, I. N. 2002. *Mogilnik Дружное (III—IV vv. n. e.)*. Monumenta Studia Gothica, II. Lublin: UMCS.

Yurenko, S. P. 1985. Volyntsevskaiia kultura. In: Baran, V. D. (ed.). *Etnokulturnaia karta territorii Ukrainskoi SSR v I tys. n. e.* Kiev: Naukova dumka, s. 116-125.

Yurochkin, V. Iu., Trufanov, A. A. 2007. Khronologiia mogilnikov Tsentralnogo i Iugo-Zapadnogo Kryma 3—4 vv. n. e. In: Zaitsev, Yu. P., Mordvintseva, V. I. (ed.). *Drevniia Tavrika*. Simferopol: Universum, s. 359-382.

Arsen'eva, T. M., Domzalski, K. 2002. Late Roman red slip pottery from Tanais. *Eurasia antique*, 8, p. 415-491.

Magomedov, B., Didenko, S. 2012. Red Slip Ware in Chernyakhov culture. In: Tsetskhladze, G. R. (ed.). *The Black Sea, Paphlagonia, Pontus and Phrygia in Antiquity. Aspects of archaeology and ancient history*. British Archaeological Reports, International Series, 2432. Oxford, p. 171-190.

Opař, A. 2004. *Local and imported ceramics in Roman province of Scythia (4th—6th centuries AD). Aspects of economic life in the Province of Scythia*. British Archaeological Reports, International Series, 1274. Oxford.

G. V. Zharov, R. V. Terpylovskiy

THE SETTLEMENT OF VYSHENKY 1 ON DESNA RIVER

In 2013, the Livoberezhna Archaeological Expedition made the rescue excavations at the Vyshenky 1 settlement near the Vyshenky village Korop district of Chernihiv region. The settlement is located on the edge of the high right bank of the Desna River. In the excavation area of 120 m² more than 20 ancient household pits, a number of post-holes and the part of building 1. In addition to some finds of the Bronze Age and Kyiv Rus the main materials date to the 1st millennium AD.

The lower horizon (building 1, pits 4, 12, 20, 21, 23) belongs to the Kyiv culture of the Late Roman period. The building was probably square semi-dwelling house with a central pillar. Pottery is represented mainly by

pots of weakly profiled and ribbed forms. The flattened biconical spindle whorls with a large hole, as well as single fragments of pottery were occurred in the objects. In addition to fragments of typical Chernyakhiv pottery, the fragment of a red slip bowl of the second half of the 4th and the beginning of the 5th centuries, unique for Desna basin region, was found. Obviously, this is the possible final date for the layer of Kyiv culture.

The upper horizon of the settlement belongs to the sites of the Sakhnivka-Volyntsevo circle. Pits 6, 17—19, 22 contained the fragments of convex-sided pots with bent rims, usually ornamented with finger impressions on the edge, and frying pans. The flattened-rounded spindle whorls and fragments of clay ovoid blocks belong to the same period.

The hand-made pottery from sites of the Sakhnivka type is practically indistinguishable from significant part of the ceramics of the Volyntsevo culture, so the pottery of different types which often occurs in complexes with the hand-made ceramics usually becomes the diagnostic sign. In Sakhnivka sites there are sometimes pottery of the Pastyrsk type, and in the Volyntsevo sites dating a little later there are so-called “pots of the Volyntsevo type”. However, in the settlement of Vyshenky 1 the household pits of this horizon contained only hand-made pottery, so it is difficult to draw

a final conclusion about its cultural and chronological identification.

Keywords: Desna, Kyiv culture, Late Roman period, sites of Sakhnivka—Volyntsevo circle, early Middle Ages.

Одержано 13.12.2020

ЖАРОВ Геннадій Вікторович, заступник директора, ДП НДЦ «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології НАН України, Чернігів, Україна.

ZHAROV Genadiy, Deputy director, Protective Archaeological Service of Ukraine, Institute of Archaeology, National Academy of Sciences of Ukraine, Chernihiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0001-5177-9278, e-mail: lae-oasu@ukr.net.

ТЕРПИЛОВСЬКИЙ Ростислав Всеволодович, доктор історичних наук, завідувач кафедри, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна.

TERPYLOVSKYI Rostyslav, Dr. hab. (History), Head of the Department, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0001-8111-0794, e-mail: rostt@knu.ua.